

«BOZUĞLAN» DÁSTANINDAĞI FRAZEOLOGIZMLER

Usmanova Aysulu

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti, qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti, 2-kurs studentı.

usmanovaaysuliw@gmail.com

İlimiy basshısı: PhD **Gúljaxan Allambergenova**

G-allambergenov@mail.ru

ANNOTACIYA

Maqalada "Bozuğlan" dástanındağı qollanılğan frazeologizmler, olardıń túrleri hám xızmeti haqqında sóz etilgen.

Tayanış sózler: Sózlik quram, frazeologizm, struktura-semantikalıq tip, emocionallıq-ekspressivlik, somatizmler.

ABSTRACT

Our article tells about the phrases and their types and importance in the epic "Bozuglon"

Keywords: word structure, phrase, structure-semantic type, emotional-expressiveness, somatisms

Biz qaysı tildi alıp qarasaq ta, onıń sózlik quramında tek jeke sózler ǵana emes, al jeke sózlerdey pútin mánini ańlatıwshı bir neshe sózlerden quralǵan sóz dizbekleri de bar ekenligin, olardıń belgili bir orındı iyelep kelgenligin kóremiz. Bulardan biri, frazeologiyalıq sóz dizbekleri bolıp tabıladı. Til biliminde sózlik quramınıń ayrıqsha bir toparı sıpatında tanılatuǵın frazeologizmler haqqındağı mashqala erteden til ilimpazlarınıń dıqqatın ózine tartıp kelmekte. Frazeologiyalıq sóz dizbekleri semantikalıq jaqtan da, emocionallıq-ekspressivlik ótkirliǵi jaǵınan da tildiń qaymaǵı, maǵız sıpatında tanılıwı menen bir qatarda hár qanday milliy tildiń ózgeshe leksika-semantikalıq baylıǵı bolıp ta kózge taslanadı. Frazeologizmler yamasa frazeologiyalıq sóz dizbekleri kúndelikli til arqalı qatnas jaǵdayında pikirdi tolıq, ózine tán mánilik boyawları menen jetkeriwde ayrıqsha xızmet atqaradı. Onda xalıqtıń ásirler boyı payda etken ushqır qıyallarınıń, danalǵınıń, sóz dóretiwshiliginiń ájayıp úlgeri saqlanǵan.

“Bozuğlan” dástanı leksikasında da bunday sózler kóplep ushırasadı. Olar óz mánisi, qollanıw jaǵdayları, mazmunı menen basqa dástanlar tilindegi frazeologiyalıq

birliklerden ajıralıp turadı. Tilimizdegi qollanılıp júrgen frazeologizmler qollanılıwı jaǵınan hár qıylı atamalarǵa baylanıslı sózler menen dizbeklesip keledi. Olar usı tárepine qaray: haywanlarǵa baylanıslı, adam múshelerine baylanıslı, toponimlerge baylanıslı hám taǵı basqa mánidegi sózler menen dizbeklesip qollanıladı. Olardıń ishinde adamnıń dene músheleriniń atamalarına baylanıslı frazeologizmler belgili orın tutadı. Qaraqalpaq tiliniń leksikasın izertlegen ilimpaz E.Berdimuratov frazeologiyalıq sóz dizbekleri boyınsha aytqan pikirlerinde adamnıń dene músheleriniń atamalarına baylanıslı frazeologiyalıq sóz dizbeklerine orın berip, ilimpaz olardıń ishinde “kóz”, ”til”, “awız”, “júrek”, “ayaq” sózlerine baylanıslı frazeologizmlerdi atap ótedi [1] J.Eshbaev tárepinen dúzilgen “Qaraqalpaq tiliniń qısqasha frazeologiyalıq sózligi”nde de adam múshelerine baylanıslı frazeologiyalıq atamalar somatizmler de úlken topardı qurap kelgen [2]. G.Aynazarova frazeologizmlerdiń quramındaǵı bunday tirek sóz xızmetinde qollanılıwshı sózlerdi úyrene otırıp, onday sózlerdi uytqı sózler dep ataydı. Izertlewshi “Qaraqalpaq tilinde adamnıń dene músheleriniń atamalarına baylanıslı bir qansha sózler ushırasadı” [3]- dep, olardıń qatarında kóz, bas, tis, til, awız baylanıslı frazeologizmlerdiń mánilerine mısallar menen tallawlar jasaydı. Tiykarınan, kórkem shıǵarma tilinde bunday túrdegi uytqı sózler kóplep ushırasadı.

“Bozuǵlan” dástanı tilindegi frazeologizmlerdiń quramında bunday adam múshelerine baylanıslı sózler kóplep ushırasadı.Usı tárepine qarap olardı tómendegishe toparlarǵa bólip qarasaqta boladı.

1. **“Qol” sózine baylanıslı frazeologizmler:** *Dalbayın qolǵa aladı, Daǵlarda shawqım saladı. (216-bet); Qara shıbinsha kórmeymen, Qol qawsırıp kel deymen, (228-bet).*
2. **“Kóz” sózine baylanıslı frazeologizmler:** *Dógerikke kózler taslap qaradı, Bedewdiń jalı órildi.(216-bet); Seni adam demeymen, Báلكi kózge ilmeymen (228-bet); Endi jettim degende, Kózden ǵayıp boladı. (237-bet).*
3. **“Bas” sózine baylanıslı frazeologizmler:** *Malıńdı alǵan basındı alar, jan aǵa, Baqsa jurıtqa barıp mákan áyleyik. (213-bet); Qırıq qálpege bas bolıp, Asan qálpe aldı juwaptı.(217-bet).*

Bul frazeologizmlerdiń bári de dástan tiline kórkemlik qosıp, onıń tásirli bolıwı ushın xızmet etip tur. Sonıń menen birge, frazeologizmler quramındaǵı sózler hám olardıń ornalasıw tártibi bir sistemanı payda etedi. Onda struktura-semantikalıq tipler ajıralıp turadı. Qaraqalpaq tilinde frazeologizmlerdiń strukturalıq tipleri oǵada kóp. Olardan atawısh frazeologizmlerdiń strukturası S.Naurızbaeva tárepinen 11 tipke bólinip úyreniledi[4]. Bunday tipler dástan tilinde tómendegishe túrde ushırasadı.

1. **atlıq+feýil:** basın alıw, baxtı ashılmaw, aqlı sasıw, qolǵa alıw, kóz taslaw h.t.b

2. **atlıq+atlıq+feyil: kewli** ǵamǵa tolıw, kózinen jas aǵıw h.t.b

Bunnan da basqa frazeologizmlerdiń bir túri bolǵan teńles eki komponentli frazeologizmler de dástan leksikasında ushırasadı.

Mısalı: Ballardıń bararına jeri joq, batarına kóli joq, súyenip isher ası joq, ǵárip kewliniń xoshı joq, aǵayın, qáwmi-qarındas,dosı joq.(213-bet); Óli bolsaq bir shuqır, Tiri bolsaq bir tóbe, (237-bet).

Mısallarda keltirilgen teńles eki komponentli frazeologizmniń negizgi kórinisi “Baratuǵın jeri joq, batatuǵın kóli joq”, “Tiri bolsaq bir tóbe, ólsek bir shuqır” bolıp esaplanadı. Olardıń ekewi de dástanniń mánisi hám kórkemligine, stiline baylanıslı bolǵan halda ózgerip qollanılǵanın kóriwimizge boladı.

Frazeologizmniń kórkem shıǵarma tilinde tutqan ornı tuwralı X.Qojaxmetova bılay jazadı: “Frazeologizmler-kórkem shıǵarma tilin janlandıratuǵın, astarlap kórkem etip súwretlewdiń tildegi tayar quralı. Bular- xalıq danalıǵınıń úlgeri menen suwǵarılǵan obrazlı oylaw tiliniń úlgisi”[5] - dep durıs anıqlama beredi. Haqıyqatında da, frazeologizmlerdi shıǵarma tilinde qollanıw onıń mazmunınıń jáne de bayıwına járdem beredi.

PAYDALANǵAN ÁDEBIYATLAR

1. Berdimuratov.E. Házirgi zaman qaraqalpaq tiliniń leksikologiyası.Nókis, 1968,251-bet.
2. Ешбаев Ж. Қарақалпақ тилинің қысқаша фразеологиялық сөзлиги
3. Айназарова Г. Қарақалпақ тилиндеги теңлес еки компонентли фразеологизмлер. Нөкис, 2005
4. Наурызбаева С.Т. Типы именных фразеологических единиц каракалпакского языка и их отражение в каракалпакско-русском словаре Автореф.дисс. ...канд.филол.наук. – Москва, 1967
5. Қожахметова Х. Фразеологизмдердиң көркем әдебиетте қолданылыўы. Алматы, 1972